

Tortuna kyrka

Ny larmanläggning

Antikvarisk rapport

Tortuna prästgård 1:9
Tortuna socken
Västerås kommun
Västmanland

Helén Sjökvist

Tortuna kyrka

Ny larmanläggning

Antikvarisk rapport

Tortuna prästgård 1:9
Tortuna socken
Västerås kommun
Västmanland

Helén Sjökvist

Utgivning och distribution:
Stiftelsen Kulturmiljövård
Stora gatan 41, 722 12 Västerås
Tel: 021-80 62 80
Fax: 021-14 52 20
E-post: info@kmmmd.se

© Stiftelsen Kulturmiljövård 2015

Omslagsfoto: Tortuna kyrka interiör i lanternin, äldre trästege och urtavla. Foto: Helén Sjökvist.

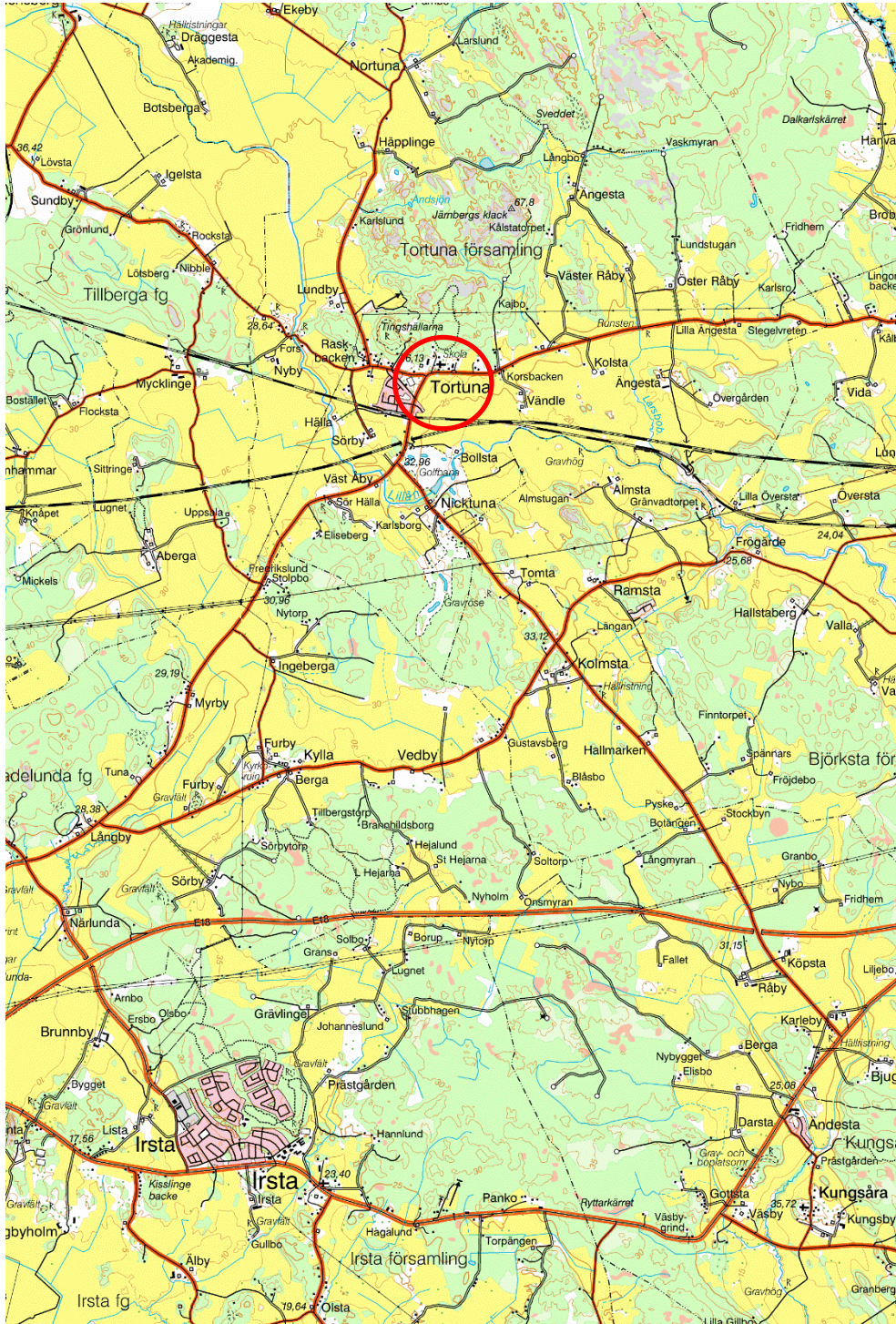
Kartor ur allmänt kartmaterial © Lantmäteriet. Ärende nr MS2012/02954.

ISBN: 978-91-7453-447-4

Tryck: Stiftelsen Kulturmiljövård, Västerås 2016.

Innehåll

Inledning.....	5
Bakgrund	5
Genomförande	6
Larminstallationer	6
Vapenhus.....	6
Långhus	9
Sakristia.....	13
Torn och vind.....	14
Måleri	14
Åtgärder i torn.....	15
Nya landgångar på vinden	16
Tornkransens tak	18
Referenser.....	19
Otryckta källor.....	19
Litteratur.....	19
Tekniska och administrativa uppgifter	19

Figur 1. Kyrkans läge, markerat med en ring. Utdrag ur Gröna kartan. Skala 1:50 000.

Inledning

Under 2014 har Tortuna kyrka försetts med ny larmanläggning samt nya landgångar på vinden. Tillstånd gavs av Länsstyrelsen 2012-07-07 med dnr 433-4957-11. Stiftelsen Kulturmiljövård anlätades av Västerås pastorat för antikvarisk medverkan.

Bakgrund

Tortuna kyrka uppfördes förmodligen under sent 1200-tal.¹ De ¹⁴C prover som togs på en begravd individ i kyrkans dropprum vid en undersökning 2012 visar att denne med 95 % sannolikhet avled under perioden 1160–1270.²

Under 1400-talet ersattes det förmodade äldre tunnvalvet med nuvarande slagna stjärnvalv.³ De nuvarande målningarna har daterats till 1500-talets början.⁴ Några invigningskors, troligen från 1400-talet skymtar under nuvarande bemålning. Målningarna har inte varit överkalkade och är därmed relativt välbevarade.

År 1577 eldhärjades kyrkan efter ett blixtnedslag.⁵ Året därefter kunde emellertid kyrkan återuppbas. Christopher Bengtsson och Peter Eriksson i Nortuna levererade virke till vardera ett takfall. Först 1645 lagades och avfärgades de svedda fasaderna.

I början av 1780-talet genomfördes en omfattande förnyelse. 1400-talets vapenhus revs och den tidigare öppningen murades igen. Södra sidans befintliga portal till koret flyttades österut. Fönsteröppningarna förstörades och försågs med nya bågar. Väggarna målades medan valvmålningarna bevarades. Altarbordet ändrades och altarbordsskivan återanvändes som trappsten vid den västra portalen. Ny altaruppsats med altarring och altarbord färdigställdes 1791.

Mellan åren 1824 – 1826 uppfördes ett västtorn. Klockorna flyttades från den förfallna klockstapeln. Långhusets tak reparerades även på grund av stormskador som uppkommit några år tidigare. Det tidigare branta taket fick en lite flackare lutning. Tornet fick en grund av gråsten och murar av tegel, runda fönster och en firsidig lanternin

År 1844 byggdes en ny västläktare inne i kyrkan där det några år senare installerades ett nytt 8-stämmigt orgelverk. Mellan 1844-1874 genomfördes ytterligare förändringar i kyrkorummet. Bland annat ersattes den gamla bänkinredningen med nya öppna bänkrader på nya brädgolv. Över altaret sattes ett järnfönster med målat glas. Vid 1800-talets slut ersattes den gamla spåntäckningen på långhuset med ett tak av falsad järnplåt.

¹ Ahlberg, Björklund 2000.

² Alström 2012.

³ Ahlberg, Björklund 2000.

⁴ Broström 1984.

⁵ Hammarskiöld 2004.

Figur 2. Teckning föreställande Tortuna kyrka från år 1802, utförd av Samuel Andersson. Förvaras i kyrkans sakristia. Avfotograferad och något beskuren.

Figur 3. Tortuna kyrka, troligen tidigt 1900-tal. ATA.

Genomförande

Larminstallationer

Vapenhus

Under den norra vapenhustrappan finns två utrymmen. I det östra av dessa är undercentralen lokaliserad. Befintlig larmtablå var placerad i vapenhusets nordöstra hörn, vid entrén till långhuset. Efter diskussioner ansågs att den bästa lösningen för att inrymma larmtablå och brandförsvarstablå var att låta specialtillverka ett träskåp, vilket placerades i vapenhuset på tornets västra vägg. För att kunna komma fram med larmkablar etc. till det nya träskåpet planerade man att gå från skrubben under norra läktartrappan, via utrymmet under trappan, och komma ut invid ytterväggen vid trappans nedersta steg. Då man öppnat upp gipsväggen mot väster inne i skrubben visade det sig att trappan tycktes vara massiv i sin nedersta del. Därmed skulle det blivit mycket komplicerat att komma fram med eldragningen denna väg.

Två genomförbara alternativ togs fram. Alternativ ett var att gå via taket och borra sig igenom detta med ett hål på cirka 2 cm i diameter, för att sedan gå ner på väggen till skåpet. Alternativ två var att borra sig igenom panelen i golvnivå, vid skrubbens sydvästra hörn, och placera en list, motsvarande golvlisten, utmed första sättsteget på trappan. Vapenhuset är särskilt nämnt i kyrkans karakterisering då det utgör en välbevarad 1800-tals interiör. Därmed är det särskilt viktigt att åtgärder så långt som möjligt är reversibla. Taket är omålat och har en vacker, handhyvlad yta. Nyttillkomna borrhål i denna panel kan vara svårt att återställa. Därmed tycktes det som om alternativet med dragning utmed första sättsteget var det bästa. En liten kabellåda i trä byggdes för att dölja kablarna. Befintliga kablar som går i trapploppet rensades bort och flyttades.

Magnetlås och dörrstängare har satts på de två dörrarna under norra läktartrappan. Läsaren till dessa dörrar har placerats i skåpet med manöverpaneler på västväggen. Dörrstängaren innebar ett ingrepp som är negativt ur antikvarisk synvinkel. Den metalldetalj som bildar mothåll för magneten gjordes genomgående genom dörrbladet övre del. För att ingreppet skulle bli mindre framträdande fick metalldetaljen målas in.

En läsare, stor som en tändsticksask, har även placerats på västra porten. Man har bytt befintlig, modern, låskolv till elektriskt lås med spindel som gör att man kan öppna dörren med handtag inifrån. Man har även satt nytt handtag på in och utsida för att slippa panikregel och öppn knapp vilket annars behövs av utrymningskäl.

Armaturen i vapenhuset har bytts ut. Ur antikvarisk synvinkel ansågs det önskvärt att reparera den gamla lampan som saknade glas och hade fått skador i blyinfattningen. Detta ansågs inte vara möjligt utan armaturen byttes istället mot en modern. Den gamla armaturen förvaras i tornrummet.

Figur 4. Norra läktartrappan före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 5. Vapenhusets nordöstra del före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 6. Pågående installation i vapenhusets nordvästra del. eldragning gjord utmed nedersta sättsteget. Radiator flyttad. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 7. Ett nytt träskåp har monterats och skadorna i putsen har lagats. Foto: Helén Sjökvist.

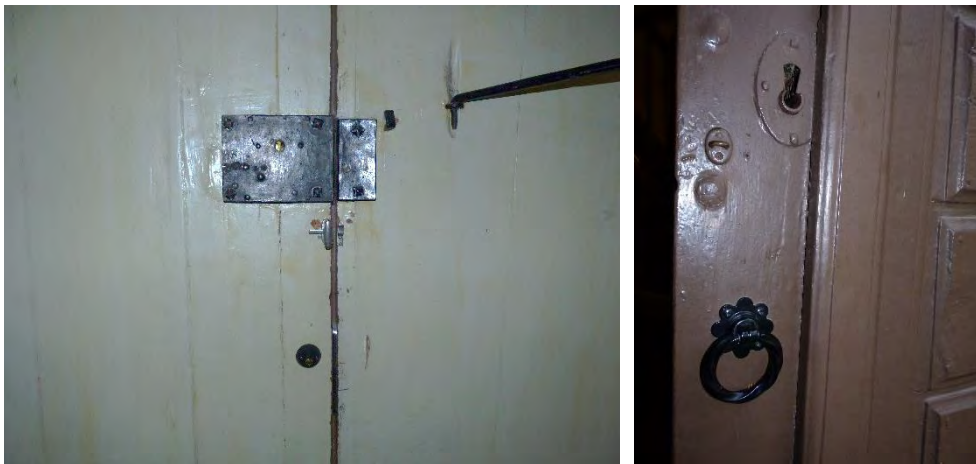
Figur 8. Äldre armatur i sakristian med förkomna glas och uppbrutna blyinfattningar. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 9. Modern armatur uppsatt i sakristian. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 10. Västportens utsida före åtgärder. Foto: Svensk Klimatstyrning.

Figur 11. Västportens insida före åtgärder. Observera att samtliga av gångjärnen är olika utformade. Foto: Svensk Klimatstyrning.

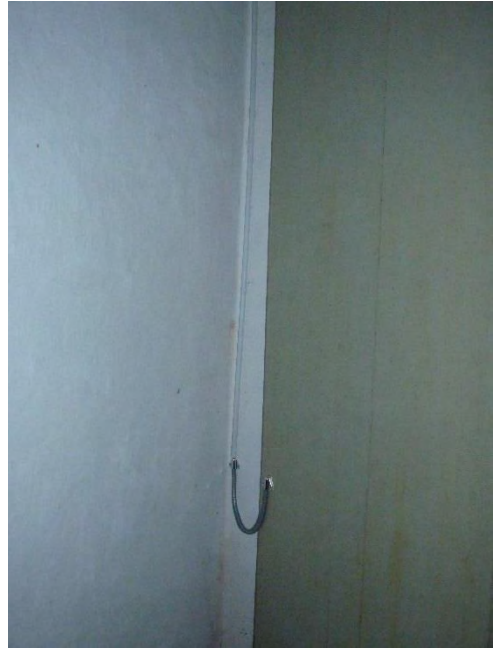

Figur 12. Västportens insida före åtgärder. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 13. Västportens utsida före åtgärder. Modern smidesring. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 14. Västportens utsida efter åtgärder. Den ljusgrå läsaren skall målas in i samma bruna kulör som dörrbladet. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 15. Eldragning till ellåset. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 16. En av dörrarna under norra läktartrappan. Vid pilen syns ett ingrepp för dörrstängaren. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 17. Ny detektor i vapenhus. Den gamla larmpanelen är demonterad. Foto: Helén Sjökvist.

Långhus

Kabelvägarna för installationerna var i stort sett helt klara sedan tidigare. Dessa utfördes i samband med styrinstallationer 2012-13. En förstoring av befintlig håltagning krävdes emellertid i nordöstra hörnet av tornrummet, över vapenhuset. Kabeldragningarna genom kyrkan har kunnat göras via befintliga kanaler i golvet med åtkomst genom mässingsluckor i trägolvet i västra delen. Även till sakristian går kanaliseringen i golvet. Till läktaren kommer kanaliseringen via tornet.

Med tanke på kyrkans medeltida kalkmålningar tilläts inga infästningar i väggarna i kyrkorummet.

Nya rökdetektorer är placerade vid takkronorna. Befintliga hål kunde utnyttjas. Detektorerna är sänkbara för att underlätta service.

Den befintliga trästolpen i främre delen av södra bänkkvarteret hade tillkommit för att kunna fästa spotlights. Stolpen har nu bytts till en smäckrare stolpe i stål, vilken målats in i en grå kulör. På denna har även en rörelsedetektor placerats. I sydentrén har använts larm med värmesockel och en magnetkontakt har placerats i dörrkarmen.

På läktaren har en sirén placerats på en nytillkommen stålstolpe, placerad i nordvästra hörnet, för att slippa infästningar i väggarna. Ingen rökdetektor har placerats i valvet över orgeln då detta inte bedömdes behövas. Utrymmet beräknades täckas av detektorn i västra valvet. Larmknappen är placerad på styrpulpeten under läktaren.

Figur 18. Östvalv före åtgärder. Helén Sjökvist.

Figur 19. Västvalv före åtgärder. Helén Sjökvist.

Figur 20. Detektor i västvalv. Helén Sjökvist.

Figur 21. Detektor i östvalv. Helén Sjökvist.

Figur 22 och 23. Tidigare placeringar av rörelsedetektorer. Foto: Tobias Mårud.

Figur 24. Installation av detektor under läktarens norra del efter åtgärder. Detektorn är monterad på ett vinkeljärn. På styrpulpeten är larmknappen monterad. Helén Sjökvist.

Figur 25. Detektor på läktarens södra del efter åtgärder. Helén Sjökvist.

Figur 26. Lärmdonet är placerat på en stål stolpe på läktaren. Foto: Helén Sjökvist.

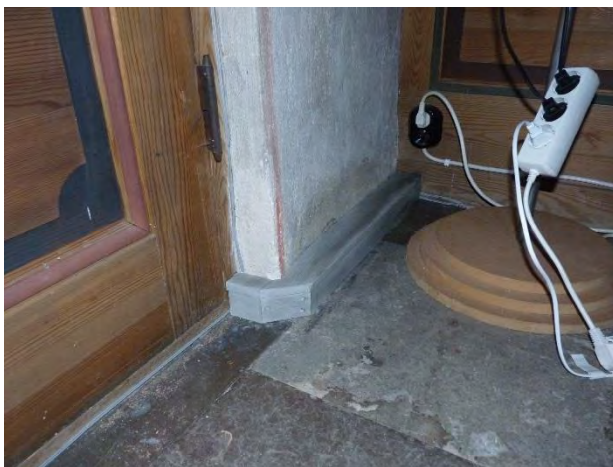
Figur 27. Den befintliga listan framför tröskeln mellan läktare och tornrum hade brustit. Denna skall därför ersättas. (Bortmonterad på bilden). Foto: Helén Sjökvist.

Figur 28. Befintlig trästolpe för spotlights i södra bänkkvarterets främre del. Foto: Tobias Mårud.

Figur 29. Ny stål stolpe för spotlights och rörelsedetektor i samma läge som den tidigare. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 30. Liten kabellåda som döljer eldragningarna mellan södra bänkkvarteret och södra korentrén. Foto: Helén Sjökvist.

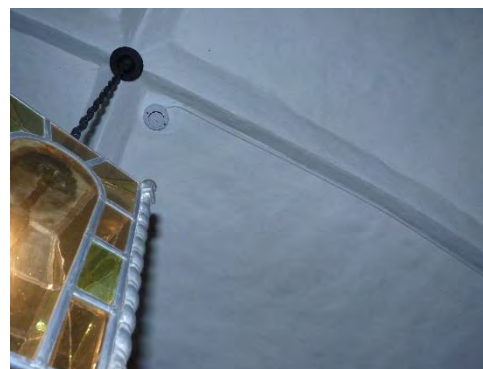
Sakristia

I sakristian har den gamla detektorn demonterats. Vid demonteringen visade det sig att valvet är målat efter det att den befintliga detektorn monterats och därmed uppstod en mörkare fläck i taket. Denna har målats in med kulör och färgtyp lika befintlig. Enligt karakteriseringen för kyrkan kalkavfärgades sakristian senast 2004. Vid monteringen av den nya branddetektorn användes av misstag ett något grövre plaströr än vad som var överenskommet. Monteringen hade emellertid gjorts väl och skadorna med att byta skulle troligen vara större än vinsten med detta. Plastlisten på östra väggen i sakristian har demonterats och ersatts med en kabellåda av trä, vilken platsbyggts. Inget larmdon har satts i sakristian.

Figur 31. Befintlig plastlist och eldragningar i sakristians sydöstra del. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 32. Ny detektor och kabellåda i trä i sakristian. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 33. Befintlig detektor i sakristians tak. Foto: Tobias Mårud.

Figur 34. Ny detektor. Foto: Helén Sjökvist.

Torn och vind

Branddetektorer har placerats på samtliga plan i tornet. Över klockorna har de utförts så att de kan sänkas ned snett för att möjliggöra service.

Figur 35. Snett sänkbar detektor över klockorna. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 36. Ny och gammal detektor plan 3. Foto: Helén Sjökvist.

Måleri

De runda fönsterbågarna på tornets västra och södra sida målades redan vintern 2013-14. Inga rötskador fanns och alla rutor var hela. Målningen utfördes på verkstad med brun kulör exteriört och grön interiört. Under 2014 har även fönsterkarmarna målats. Fönsterbågar och karmar har skrapats rena till fast grund. Målningen har utförts med linoljefärg enligt Wibos system. Först har uttorkat trä oljats med Jupexolja. Därefter har bågarna strukits med Wibos gammaldags linoljefärg. Söderfönstret på långhuset är egentligen också i behov av ommålning. Senaste ommålningen av kyrkans fönster utfördes 2005. De runda fönstren kom inte att behandlas vid det tillfället.

Ljudluckorna är strukna med tjära upp till fyra gånger. Man hade omfattande insugning av tjäran i träet. Tjäran kommer från Ausons och är färdigpigmenterad med svart pigment. För att tjäran inte skall rinna i solen och orsaka vanprydande rinningar på putsen har man lagt på mycket tunna lager.

Figur 37 och 38. Ljudluckor före tjärning. Foto: Svensk Klimatstyrning.

Figur 39. Tornfönster. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 40. Nyttjärade ljudluckor. Foto: Helén Sjökvist.

Åtgärder i torn

Under ljudluckan mot öster har fyra plank bytts mellan två takstolar. De rötskador som låg över muren var i sig inte så problematiska, medan de som fanns längre in utgjorde en viss säkerhetsrisk. Planken var omkring 55 mm tjocka och med breda bredder. Ersättningsvirke återfanns bland de plank som låg i golvet över lanterninplanet samt någon från den äldre landgången på vinden. Spikar behölls och återanvändes.

I tornlanterninens övre del fanns ett bjälklag med löst utlagda plankor. Detta har kompletterats för att vara säkert att beträda. Befintligt virke ligger kvar men har kompletterats med nytt virke.

Figur 41. Brädan närmast östra ljudluckan var mycket rötskadad. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 42. Brädan närmast östra ljudluckan var mycket rötskadad. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 43. Rötskador i golv vid östra ljudluckan. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 44. Rötskada tredje brädan från ljudluckan räknat. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 45. Lagning av golv vid östra ljudluckan. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 46. Lagning av golv under ljudluckan. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 47. Äldre bjälklag i tornlanterninen med löst utlagda plankor. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 48. Kompletterat bjälklag med nytt och återamvänt virke. Foto: Helén Sjökvist.

Nya landgångar på vinden

De nya landgångarna har utförts på ett sätt som minimerar infästningar. Hela konstruktionen hängs upp i takstolen och inga infästningar görs i äldre virke. I vindens östra del finns delar kvar av den gamla murstocken, vilken är nedmonterad över nock. För att komma runt denna har landgången vinklats ut kring skorstenen. Den tidigare landgången, vilken var omkring 60-80 centimeter bred, har tagits bort. Äldre virke som ingick har sparats på vinden. Nyare virke har kasserats.

Den befintliga höj- och sänkbara upphängningsanordningen för triumfkrucifixet ställer till problem för framkomligheten på landgången. Man diskuterade därför möjligheten att göra en lucka eller ett nytt spel. Då det skulle kräva mycket resurser för att säkra krucifixet inför en sådan åtgärd genomfördes detta inte. Istället har anordningen byggts in i den nya landgången för att vara tillgänglig.

Figur 49. Gammal landgång och kabelbräddor på vinden, sett mot öster. Foto: Lisa Skanser.

Figur 50. Ny landgång sedd mot öster. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 51. Rötskada i bjälke har ej åtgärdats. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 52. Upphängningsanordningen för triumferucifixet har byggts in i den nya landgängen för att vara tillgänglig. Längre fram ansas hur landgängen vinklas för att komma förbi den gamla murstocken. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 53. Landgängen hängs över takstolen och spänns fast utan infästningar i äldre virke. Foto: Helén Sjökvist.

Tornkransens tak

Hål har lokaliserats på tornkransens tak mot väster, öster och norr. Lagningar har utförts och i några fall har hela plåtar bytts ut.

Figur 54. Vid pilen anas en ljusstrimma från ett hål i tornkransens plåttak. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 55. Sedan tidigare utbytt plåt i tornkransens tak. Foto: Helén Sjökvist.

Figur 56. En plåt i framkanten är utbytt 2014. Foto: Svensk Klimatstyrning.

Referenser

Otryckta källor

Hammarškiöld, Rolf. 2004. Karakterisering av Tortuna kyrka. Västerås stift.

Litteratur

Ahlberg, Hakon, Björklund, Staffan. 2000. *Västmanlands kyrkor i ord och bild*. Borlänge.

Alström, Ulf. 2012. *Tortuna kyrka*. Stiftelsen Kulturmiljövård rapport 2012:31. Västerås.

Broström, Erik. 1984. *Medeltida kalkmålningar i Västmanlands län. En inventering*. Västmanlands fornminnesförening och Västmanlands läns museums årsskrift 1984. Västerås

Tekniska och administrativa uppgifter

Stiftelsen Kulturmiljövård projektnr:	14048
Länsstyrelsen dnr:	433-4957-11
Fastighetsbeteckning:	Tortuna prästgård 1:9
Landskap:	Västmanland
Län:	Västmanlands län
Socken:	Tortuna
Beställare:	Västerås pastorat
Handlingar och projektledning:	Svensk Klimatstyrning
Entreprenör:	Elektrikern AB
	Larmtronic AB
	TGA bygg och konsult AB
	Låscenter AB
Antikvarisk medverkan:	Helén Sjökvist
	Stiftelsen Kulturmiljövård
	Stora gatan 41
	722 12 Västerås